

Broedvogel Monitoring Project: iets over 2002, heide en duinen

Foto: Philip Friskorn

Proefvlakken en het weer

In 2002 zijn c. 1250 proefvlakken geïnventariseerd, een aantal dat tegenwoordig gebruikelijk is (over het MKZ-jaar 2001 zullen we het maar niet meer hebben...). Er werden 41 nieuwe proefvlakken aangemeld terwijl het telwerk in ongeveer evenveel gebieden werd gestaakt (of gegevens nog niet werden opgestuurd).

De weersomstandigheden in het voorjaar waren overwegend gunstig voor inventarisatie. Na de zachte winter van 2001/02, met een zeer natte februari, blonken maart en april uit door droog weer met vele heldere en zonnige dagen. Uitstekend weer om standvogels als Boomklever, mezen en spechten eruit te slepen. De eerste golf trekvogels, waaronder Veld- en Boomleeuwerik, Witte Kwikstaart, Zanglijster en Roodborsttapuit, arriveerde vroeg, maar naderhand stagneerde de aankomst en dat was ook het geval bij Tjiftjaf, Zwartkop en Fitis. Waarschijnlijk speelde slecht weer in het Middellandse Zeegebied deze trekkers parten. In april zette de aankomst van Afrikatrekkers zoals Grasmus, Gekraagde Roodstaart, Boompieper, Nachtegaal en Wielewaal goed in. Maar aan het eind van de maand stopte dat door depressies met veel neerslag en een koude noordwestenwind die het weer tot 10 mei bepaalden. Pas daarna kwam de aankomst opnieuw op gang. De rest van het voorjaar had wisselend, maar in doorsnee niet onaardig inventarisatieweer. Vaak was het in de vroege ochtend goed inventariseren, terwijl het weer in de loop van de ochtend verslechterde.

In het 19e BMP-jaar vertoonden de meeste vogelsoorten slechts geringe veranderingen, vergeleken met het voorgaande jaar. In bos, duin, heide en moeras overheersten afnames, in naaldbos hielden toename en afname elkaar in evenwicht. Op de lange termijn bekeken vertonen de trends in de duinen en op de heide veel overeenkomst, al is het beeld op heide wat positiever. Verdroging, verruiging en verbossing spelen een belangrijke rol, net als beheersmaatregelen om deze processen te stoppen. Niet alle veranderingen zijn goed te verklaren.

2001 versus 2002

Wanneer we ons beperken tot de wezenlijke veranderingen (tenminste 10% verschil in index tussen 2001 en 2002), is 26% van de soorten in bos afgenomen en 10% toegenomen. Dit is overigens een totaalplaatje waarbinnen nuances bestaan; in naaldbos bedroeg het aandeel toenemende soorten 35%. In duin, moeras en heide komt het aandeel afnemende soorten min of meer overeen (28-39%). Bij toenemende soorten scoort de heide opmerkelijk hoog.

Toename in 2002

Zes vogelsoorten vertonen een duidelijke toename in (nagenoeg) alle landschapstypen. De Dodaars bereikt hierdoor een stand die inmiddels 1,5 tot 2 maal hoger is dan in het eerste BMP-jaar 1984. Bij de Groene Specht is de index in loofbos na eerdere afname weer op het uitgangsniveau; in naaldbos

en heide (-20%) en vooral de duinen (-48%) is dit nog lang niet het geval. De stijging van de Heggenmus valt binnen de voor deze soort normale fluctuaties. De Zwartkop boert al jarenlang goed en de huidige stand is, afhankelijk van het landschapstype, 1,5 tot 5 maal zo hoog als in 1984. Bij de Tjiftjaf is de onverwachte terugval met 25-50% in 1999-2000 voor de helft weer goedge maakt. De Kneu blijft, ondanks de oppepper in 2002, steken op waarden die 20-80% beneden het uitgangsniveau liggen. Een opvallende toename werd in de duinen vastgesteld bij Boomleeuweriken (+61%).

Afname in 2002

Zeven soorten zijn nagenoeg overal teruggelopen (Wilde Eend, Kuifeend, Waterhoen, Scholekster, Kievit, Fitis, Staartmees). Het is moeilijk een oorzaak aan te wijzen bij een soort als de Staartmees. Dat de Fitis, die het in de duinen

Tabel 1. Aantalsontwikkeling van sommige soorten in 1984-2002 in duinen en op heide (incl. stuifzand en hoogveen). Trends weergegeven als: - /- geven sterke resp. geringe afname aan (afname meer resp. minder dan 50%); ++/+ sterke resp. geringe toename (meer resp. minder dan 50%); = stabiel.

Soort	Duin	Heide	Soort	Duin	Heide
Waterhoen	--	--	Groene Specht	-	+
Fazant	--	--	Koolmees	-	+
Wulp	--	--	Veldleeuwerik	-	+
Kievit	--	--	Krakeend	-	++
Wintertaling	--	-	Mereel	+	+
Spreeuw	--	+	Staartmees	+	++
Bosrietzanger	--	--	Zanglijster	+	++
Ekster	-	--	Sprinkhaanzanger	++	=
Witte Kwikstaart	-	-	Zwarte Kraai	++	+
Meerkoet	-	-	Tuinfluit	++	+
Houtduif	-	-	Dodaars	++	++
Kneu	-	-	Roodborsttapuit	++	++
Boompieper	-	+	Winterkoning	++	++
Gekraagde Roodstaart	-	+	Vink	++	++
Fitis	-	+	Grote Bonte Specht	++	++

al langer slecht doet, nu een algehele afname te zien geeft, suggereert slechte omstandigheden in de Afrikaanse overwinteringsgebieden. Dit wordt versterkt door - weliswaar minder duidelijke - afnames bij soorten als Boerenzwaluw, Gekraagde Roodstaart, Rietzanger, Snor en Grasmus. Na enkele natte winters in de Sahel-zone viel de winter van 2001/02 hier droger uit; in zuidelijk Afrika heerste zelfs extreme droogte. Tot de (verder) afgenomen soorten mogen ook Barmsijs en Ransuil worden genoemd, die landelijk al jarenlang in mineur zijn. De indexen in 2002 liggen ver beneden die van het uitgangsjaar 1984 (-91% resp. -56%).

Heide versus duinen

Hoewel heide en duinen overeenkomsten kennen - zandgronden bedekt met grazige vegetaties, struikgewas en boomgroepen - zijn er verschillen qua geografische ligging, weersinvloeden, vegetatiesamenstelling en achtergronden. Hierbij moeten ook menselijke invloeden worden gerekend, in de duinen vooral waterwinning en -infiltratie en massatoerisme, in heide versnippering en verdroging. Het verdwijnen van het agrarisch gebruik, verzuring en de sterke afname van het konijn (gevolg: vergrassing en verbossing) kunnen daaraan worden toegevoegd. In de afgelopen twintig jaren zijn echter ook beheersmaatregelen genomen om negatieve processen te stoppen. In veel duinen en heidegebieden werd de ontwatering gestopt (met vernatting als gevolg), bomen en struiken verwijderd en de vegetatie gemaaid of geplagd, waarna veebegrazing werd geïntroduceerd. Wat voor sporen heeft dit achtergelaten in de vogelstand?

Proefvlakken en soorten

De duinen, met jaarlijks bijna 100 geïnventariseerde proefvlakken, vormen het best bemonsterde landschapstype binnen het BMP. De hoofdmoot ligt tussen Hoek van Holland en Den Helder. Op de Waddeneilanden worden tegenwoordig 30-50 plots onderzocht, tegen amper 20 in de beginperiode van het BMP. De Zeeuwse en Zuid-Hollandse eilanden tellen slechts enkele langlopende plots. Heide (incl. hoogveen en stuifzand) wordt gedomineerd door 40-50 proefvlakken in Drenthe en aangrenzende provincies. De Veluwe en Noord-Brabant/Limburg tellen elk 10-20 proefvlakken.

Van 60 soorten zijn trends berekend over beide landschapstypen. Bij zes soorten kon dat alleen gebeuren voor heide (Bonte Vliegenvanger, Matkop, Kuifmees, Zwarte Mees, Appelvink,

Geelgors), bij drie voor duinen (Fuut, Nachtegaal, Barmsijs).

Trends

Bij 31 soorten (52%) komt de aantalsontwikkeling in heide en duin geheel overeen. Bij nog eens 17 soorten (28%) is de ontwikkeling in grote lijnen gelijk, maar verschilt de mate waarin; voorbeelden zijn Wintertaling, Zanglijster en Ekster.

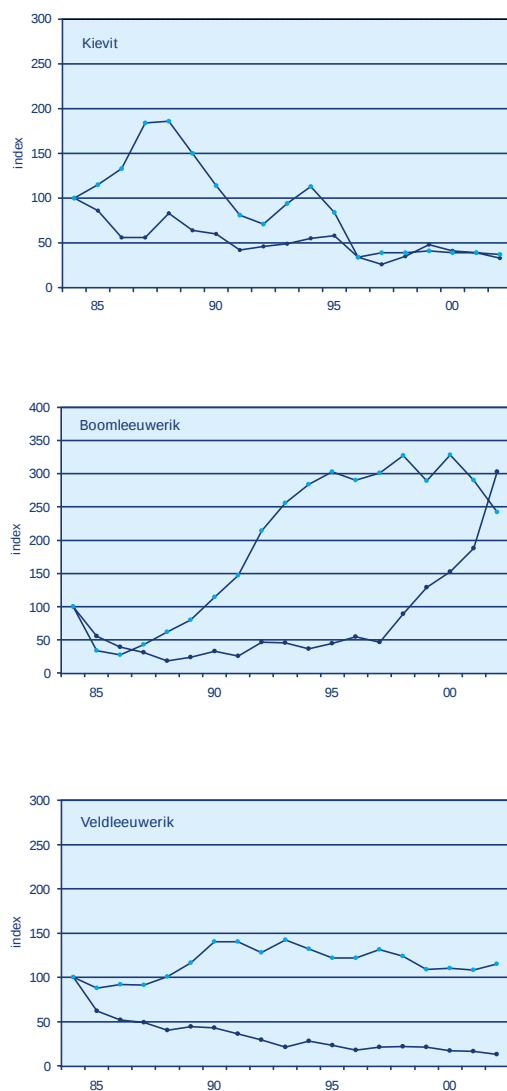
Vrijwel alle watervogels (Bergeend, Winter- en Zomertaling, Wilde Eend, Slobeend, Tafelend, Waterhoen, Meerkoet), steltlopers (Scholekster, Kievit, Grutto, Wulp, Tureluur) en andere soorten van open gebied (Witte Kwikstaart, Tapuit) nemen in beide landschapstypen af (figuur 1 en tabel 1 voor enkele voorbeelden). Dodaars (toename) en Boomleeuwerik (idem, zij het in de duinen na eerdere verliezen) vertonen een afwijkend beeld. Algehele toename doet zich vooral gelden bij soorten van ruigten, struikgewas en bos. Hieronder vallen bijvoorbeeld Grote Bonte Specht, Winterkoning, Roodborst, Blauwborst, Roodborsttapuit, Merel, Grasmus, Tuinfluit, Tjiftjaf, Pimpelmees en Vink. Volmaakt tegenstrijdige ontwikkelingen zijn geconstateerd bij 12 soorten (20%). Krakeend, Kuifeend, Veldleeuwerik en Boompieper nemen af in de duinen, maar toe op heide. Andersom beantwoordt de toename op heide van bosvogels zoals Groene Specht, Gekraagde Roodstaart, Fitis en Koalmes aan de verwachting (meer bos, immers), maar is hiervan in de duinen geen sprake. Het totale aantal afnemende soorten is in de duinen overigens groter dan op heide.

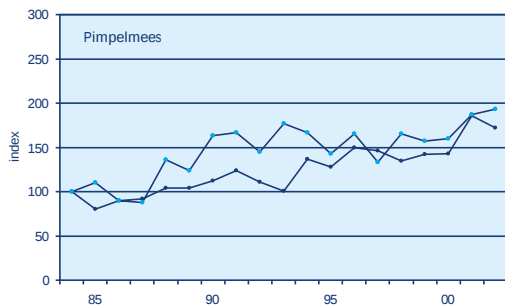
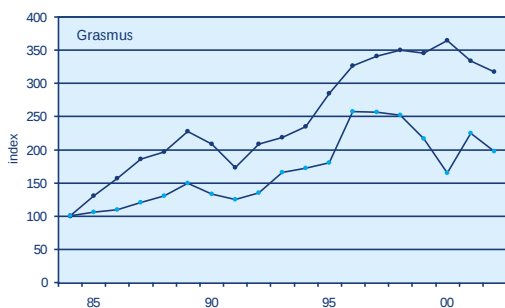
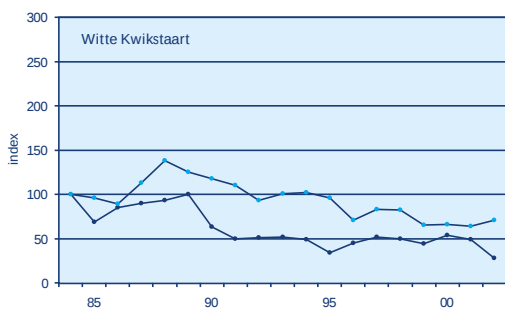
Landschappen in beweging

Voordat het BMP van start ging, namen veel eendsoorten in de duinen toe door de aanleg van infiltratiebekkens. Door veranderingen in beheer (andere waterwinning, verandering voedselaanbod) is de stand er in de loop der jaren teruggelopen, en dat wordt nu vastgelegd met het BMP. Hetzelfde geldt min of meer voor heide, waar in de jaren tachtig en negentig maatregelen tegen verdroging zijn genomen. Door vernatting werden deze gebieden geschikter voor eenden, maar dat bleek in veel gevallen een tijdelijke zaak. Krakeend en Kuifeend doen het op heide echter nog steeds goed, wat onderdeel is van de algehele toename in het binnenland. Steltlopers hebben in duinen en heide te kampen met verruiging en verbossing van eertijds open en korte vegetaties, en vaak ook met veranderingen in aangrenzende agrarische gebieden. Voedselproblemen in combinatie met toename van predatoren en verstoring

Foto: Frank Testappen

Figuur 1. Aantalsontwikkeling (indexen) in duinen en heide van Kievit, Boomleeuwerik, Veldleeuwerik, Witte Kwikstaart, Grasmus en Pimpelmees.

bezegelde hun lot. Alleen de Kievit wist, lokaal en tijdelijk, te profiteren van maatregelen als vernatting, begrazing, maaien en plaggen van heidevelden. Verruiging, verstruiking en vervolgens verbossing hebben vogels van bos en struikgewas in de kaart gespeeld. Dit is echter niet bij alle soorten in het BMP zichtbaar. Heggenmus en Kneu hebben wel geprofiteerd van verstruiking in de duinen, maar deze fase was blijkbaar al afgesloten toen het BMP van start ging. De verbossing nadien werkte in hun nadeel, met in het geval van de Kneu ecologische verarming van agrarische overwinteringsgebieden als vermoedelijk belangrijke nevenoorzaak. De Grasmus, een echte struweelvogel, nam in de eerste tien BMP-jaren sterk toe, gestimuleerd door gunstiger overlevingsmogelijkheden in de Afrikaanse wintergebieden, en verstruiking van duin en hei. De afvallende trend in de jaren negentig kan betekenen dat deze habitats 'vol' zijn, mogelijk zelfs aan geschiktheid verliezen. Enerzijds gaat struikgewas immers over in bos, anderzijds worden maatregelen genomen om de vegetatiesuccessie tegen te gaan (open kappen, gevolgd door begrazing). Fazant, Houtduif en Grauwe Vliegenvanger lopen in duinen en heide in aantal terug, in weerwil van verbossing. Houtduif en Grauwe Vliegenvanger doen het ook elders in bossen slecht, waarbij gebrek aan voedsel (ook 's winters) meespeelt; de onnatuurlijk hoge populatie Fazanten is landelijk ingezakt na het verbod op uitzetten en bijvoederen vanaf 1978.

Raadselachtige verschillen

Het is onduidelijk waarom Groene Specht, Fitis, Koolmees en Spreeuw in de duinen afnemen en op heide toenemen; dit geldt ook enigszins voor Gekraagde Roodstaart (al is de positieve trend op heide recent omgebogen). Landschappelijke factoren bieden op het eerste gezicht geen verklaring, en voor andere hypothesen (Fitis in de duinen zouden ergens anders overwinteren dan die in Oost- en Zuid-Nederland) bestaat (nog?) geen bewijs. Er is wel geopperd dat Spreeuwen op de (Drentse) heide profiteren van het stijgende aanbod van oude nestgaten van de Grote Bonte Specht doordat ze, in tegenstelling tot soortgenoten in de duinen, veel omringend cultuurland kunnen bestrijken; gericht onderzoek om dit te testen is evenwel niet uitgevoerd.

Trends en weging

Hierboven wordt waarschijnlijk voor het laatst gebruik gemaakt van 'ongewogen' indexberekening, zoals tot nu toe gang-

baar was. Aangezien vogelrijke landschapstypen en gebieden in het BMP de overhand zullen hebben, levert dit problemen op voor de representativiteit van het materiaal. De opsplitsing van indexen naar landschapstype verbetert weliswaar de scheve verdeling over de landschapstypen, maar verandert niets aan de oververtegenwoordiging van vogelrijke gebieden. Dit kan wel door 'weging' van het materiaal, waarbij de resultaten van vogelrijke of -arme gebieden worden omgerekend naar mate dergelijke gebieden werkelijk voorkomen. De relatieve dichtheidskaarten uit de recente broedvogelatlas maken weging nu uitvoerbaar. Bij weidevogels is hiermee ervaring opgedaan en blijkt weging betrouwbare en representatieve trends op te leveren. In de loop van 2003 zijn de overige vogelsoorten aan de beurt, en vanzelfsprekend zullen we daarvan uitgebreid verslag doen.

Handleiding in nieuwe jas

Afgelopen maanden moesten we nieuwe BMP'ers ietwat bedremmeld neen verkopen bij een verzoek om de handleiding. Onze voorraad was uitgeput. In de loop van 2003 komt echter een nieuwe versie uit. Schrik niet, de veranderingen zijn zo gering dat het vertrouwde violetkleurige boekje nog goed bruikbaar is. Het gaat voornamelijk om aanpassingen en verduidelijkingen in tekst, figuren en tabellen. Aan de interpretatiecriteria is niet gemorfeld! De nieuwe handleiding, verzorgd en uitgegeven in samenwerking met het Centraal Bureau voor de Statistiek, zal hopelijk dit jaar op uw vloer mat ploffen. Serieuzie gegadigden kunnen de handleiding bij SOVON aanvragen. De 'oude' handleiding kan voorlopig nog op onze website worden bekeken en gedownload.

1 oktober

Dit is de algemeen bekende inleverdatum van broedvogelgegevens bij SOVON. De meeste BMP'ers houden zich er goed aan, maar laatkomers belemmeren de vlotte berekening van indexcijfers. Dat willen we veranderen door niet meer te wachten op laatkomers. We streven naar afhandeling in hetzelfde kalenderjaar, zodat we in maart reeds over voorlopige indexen kunnen beschikken. Laatkomers hebben vanaf nu het nakijken, want hun gegevens worden later verwerkt. Zorg ervoor dat uw formulier in de goede stapel zit door het omstreeks 1 oktober in te sturen.

Arend-J. van Dijk